

KUDÜS

Tarih, Şehir, Toplum

KUDÜS

Tarih, Şehir, Toplum

Editörler: Yunus Çolak, Latif Karagöz

Yayın No: 28

Araştırma Serisi: 9

ISBN: 978-605-69007-3-0

1. Basım, Aralık 2018

Yayına Hazırlık: Mehmet Beydemir

Tashih: Fatih Güvendi

Kapak: Zahid Yıldırım

İç Tasarım: T. Erdal Kara

Kapak görseli: *Fâlnâme*'de, Kalender Paşa'nın tasviriyle Hz. Musa'nın efsanevi dev Üc b. Unuk'u helak etmesi (TSMK, H1703, 35b)

© İLEM Yayınları 2018

Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt

Hazar Reklam Matbaacılık

Sertifika No.: 26482

İskitler / Ankara

Telefon: +90 312 278 50 77

ilem
YAYINLARI

Aziz Mahmut Hüdayi M. Halk C. Türbe Kapısı S. No:13 Üsküdar - İstanbul

Tel: 0216 310 43 18 Faks: 0216 310 43 18

www.ilemyayinlari.com - info@ilemyayinlari.com

İLEM Yayınları, İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve Nobel Akademik Yayıncılık ortak markasıdır.

KUDÜS

Tarih, Şehir, Toplum

Editörler:

Yunus Çolak, Latif Karagöz

ilem
YAYINLARI

İçindekiler

Takdim	vii
Teşekkür	xiii

Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Kudüs <i>İsmail Taşpınar</i>	1
--	---

Osmanlı Kudüs'ünde Devlet-Toplum İlişkilerinde Toplu Dilekçeler (1840-1915) <i>Yasemin Avcı-Ömür Yazıcı Özdemir</i>	17
---	----

18. Yüzyılda Kudüs'te Kültürel Sermayenin Dönüşümü: Ulema Aileleri ve Vakıfları <i>Alaattin Dolu</i>	53
--	----

Mescid-i Aksa'nın İtibarı ve Korunması İçin İslam Âlemine Bir Çağrı: Filistin Şer'i Meclisi'nin 1922 Tarihli Beyannameesi -Tahlil ve Transkripsiyon- <i>Sezen Karabulut</i>	85
--	----

1948-1980 Yılları Arasında İslamcı Dergilerde Bir Mesele Olarak Kudüs <i>Asiye Şahin</i>	133
--	-----

16. Yüzyılda Kudüs'te Osmanlı Kentsel Müdahaleleri <i>Ruba Kasmó</i>	171
Kudüs, Eski Şehir: 19. Yüzyıldan Bu Yana Kent Dokusundaki Değişimler ve Günümüz Sorunları <i>Lana Kudumović</i>	191
Uluslararası Hukuk ve İşgal Gerçeği Arasında Kudüs <i>Hüseyin Önal</i>	219
Yazarlar hakkında	279

Takdim

İslam tarihinde merkezî konuma sahip pek çok şehrin işgal ve savaşlarla tahribata uğradığı bir dönemi yaşıyoruz. İlk kiblemiz mübarek Mescid-i Aksa'nın bulunduğu Kudüs bu şehirlerin odağında, siyasi kargaşaların ve insani dramların merkezinde yer alıyor. Yüz yıldır, Ortadoğu'nun bütün kargaşaları, Kudüs'ün duvarlarına işlenmiş durumda. Mescid-i Aksa'nın insanlık tarihiyle eş geçmişi, bu yüzyıl içerisinde hukuk tanımaz işgalin karanlık yüzü ile perdelendi. Bugünkü Kudüs, insanlığı ilahi olan ile yakınlaştıran; bu yakınlaşmayı mimari, estetik ve kültürel örüntüler ile yeniden üreten kentsel formun örselendiği, muhteris bir idarenin arzularına terk edilmiş bir şehir görünümünde.

Kudüs gerçeği ile her gün yeniden yüzleşilirken bu konuda ulusları aşan bir müdahale veya sahiplenme geriplanda kalıyor. Öte yandan Kudüs'ün kadim ruhu ile günümüz gerçekliği şehir, tarih ve toplum araştırmalarında hak ettiği özen ve önemi bulmuyor.

İnsanlık tarihinde kutsal olana atıfla değerlendirilen bir mekân olarak Kudüs, bir karşılaşma, kesişme ve hesaplaşma yeri olarak yerini aldı. Kudüs ve yakın çevresi; hayatın ve ölümün tanımlayıcısı ve insani sorumluluğun düzenle-

yicisi olarak dinî gerçekliğin, zayıflık ve bilgisizlik sarmalındaki insana en çok dokunduğu toprak oldu. Yaşamın ve ahlaki formların düzenleyicisi ilahi kaynaklar; bozulma ve çözümler ile karşılaştığında, yine bu şehrin bir köşesinden yükselen ses ile tazelandı. Bu tarihi seyirde, birer kutsallık göstergesi olarak dinî sadakatlerin yer yer totemleşip varlığını sürdürdüğü atmosferi dağıtarak yeni dünyayı karşılayan son ses kuşkusuz İslam'ın sesi oldu. İslam kaynaklarının inceden inceye çalışılmış tarihinin dünya tarihi içinde Müslümanlara attettiği rol ile paralel bir Kudüs gerçekliği, İslam'ın reddettiği ve hanif unsurlarını sakladığı eski inançlar ile bir buluşma yeri olarak hep var oldu. Bu sebeple İslam toplumunun, zamansal çizgisi ve mekânsal yayılmaları içinde Kudüs ile birlikte anılan her unsur, onun ötekisi ile kurduğu ahlaki ilişkinin düğüm noktası olarak dikkat çeker. İslam'ın tarihsel tecrübesi, bugünkü farklı mezhep mensubu Hristiyanlar ve çok farklı gruplardan oluşan Yahudi topluluklar ile sıcak temasın en zor olabileceği bir coğrafyada parlattığı müspet örnekliliği, siyasal otorite ürettiği bütün yerleşmelerde de göstermiştir. Kudüs'te İslam tarihi ve düşüncesinin, dayatmacı bir kimlik ya da ayrıştırıcı bir otorite üretmek üzere dini referansları hoyratça tüketen diğer dini topluluklardan farklılaşan tutumu dikkate değer bir tecrübe ortaya koymuştur. Gerçekten referansların kendi dini tutumları içindeki tutarlılıkları kadar, insanlık tarihine bıraktıkları yaşam pratikleri, barış ve adaleti tesis etmedeki uygulama başarıları tefrik edilmeye ve ancak bu ölçüde geleceğe yönelik projeksiyonları beslemeye aday olacaktırlardır. Yahudilik ve Hristiyanlığın Kudüs şehri etrafında çerçevelenen inanç ve düşünce sarmallarının tarihsel süreçte, insanlık adına uygulanma başarıları tahlil edilmeye değer ipuçları taşımaktadır. İsmail Taşpınar'ın bu kitaptaki *Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Kudüs* başlıklı makalesi, İs-

lam dışındaki inançların Kudüs ile bağının somut işaretlerini verirken; tam da bu işaretlerin insanlığa yüklediği ağırlığı hafifleterek, mekânsal göstergelerin kutsiyetini, öz olarak insanlığın barış ve adalet arayışına terk eden İslamiyetin dikkat çekici öğretisini de tefrik etmektedir. Buradan hareketle, “üç dinin başkenti” klişesindeki dinsel vurgunun yerindeliği ve insanlık tarihinin kronolojisine sıkışan bakışın bir üstünlük ya da eşitlik arayışına mahkûm edilmişliği ile hesaplaşılarak geliştirilecek özgün bir tarih yazımına davet söz konusudur.

Kudüs’e odaklanan bir tarih çalışmasının karşılaştığı zorluklar ile birlikte, bilhassa Osmanlı dönemi için kavuşacağı geniş imkânları fark etmek, bizler için bu kitabın serüvenindeki ciddi kazanımlardan biri oldu. “Bir arada yaşam” ilişkisini, dinsel eşitlikler veya hoşgörü gibi farklı tarih yazımı çerçevelerinden kurtararak, hak ve sorumlulukların tanımlandığı ve adaleti tesis etmeye dönük bir zemin arayışının olduğu büyük toplumsal hadiselerin çözümünde kullanılan yöntemlerin yerel kaynaklardan hareketle anlaşılacağı ve belgeler arasında titiz bir arkeolojik çalışma gerektirdiğini ortaya koyan isimlerin yazıları bu kitapta yer aldı. Osmanlı Kudüs’ü üzerine önemli çalışmalara imza atan Yasemin Avcı’nın, öğrencisi Ömür Yazıcı Özdemir ile kaleme aldığı *Osmanlı Kudüs’ünde Devlet-Toplum İlişkilerinde Toplu Dilekçeler (1840-1915)* başlıklı makale bu bağlamda önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Aynı şekilde Alaattin Dolu’nun *18. Yüzyılda Kudüs’te Kültürel Sermayenin Dönüşümü: Ulema Aileleri ve Vakıfları* başlıklı çalışması ve Sezen Karabulut’un “*Mescid-i Aksa’nın İtibarı ve Korunması İçin İslam Âlemine Bir Çağrı: Filistin Şer’i Meclisi’nin 1922 Tarihli Beyannamesi*” başlıklı çalışması, ilgili tartışmalara tarihsel ve metodolojik perspektif anlamında derinlik katacak mahiyettedir. Payitahtı İstanbul olan geniş bir ülkede taşra mesabesin-

deki Kudüs'ün, toplumsal talep ve bugünkü anlamı ile idareye katılım süreçleri; bölgedeki aile yapılarının yönetsel ve kültürel etkinlikleri, Kudüs'ün Osmanlı siyasi yapısı ile iritbatlı yönüne ışık tutacak belgeler ve bulgular-dan yola çıkan yeni araştırmalar için teşvik edici bir üslup barındırıyor. Bununla birlikte Ömür Yazıcı'nın çalışması sayesinde Osmanlı'nın çekildiği bir ortamda ve tarihsel bir eşik olarak Kudüs'ün işgal edildiği sürecin başında son derece önemli bir beyanname de ilk kez burada tahlili yapılarak okuyucu ile buluşuyor. Bu beyannamenin kul-landığı kavramların ve öne çıkardığı söylemlerin yüz yıl boyunca İslamcıların söylemlerini besleyen ana dayanak noktaları olduğunu görmek, bizleri meselenin sürekliliği itibarıyla sarsıcı bir gerçeklikle yüzleştiriyor.

Asiye Şahin, İslamcı Dergiler'de Kudüs meselesinin nasıl ve hangi kavramlar vasıtasıyla ele alındığı inceledi-ği *1948-1980 Yılları Arasında İslamcı Dergilerde Bir Mese-le Olarak Kudüs* başlıklı çalışmasında Kudüs meselesini bugüne taşıyan tartışma ve kavramlarını izini sürmüş ve analizini yapmıştır. Şahin'in İslamcı Dergiler'in sayfaları arasından çıkardığı kavramlar ve değerlendirmelerin Fi-listin Şer'i Meclisi'nin 1922 beyannameyi ile örtüşmesi Kudüs etrafında âdeta kanunlaşmış bir itikadın var oldu-ğunu ortaya koyuyor. Bu derece önemli bir beyannamenin bugüne kadar genç ilim insanlarının gayretini beklemiş olması; karşılık bulmayan yüz yıllık siyasi bir çağrının, artık ilmî muhitlerde yankı bulacağı ve gürleşeceği bir fır-sata tekabül ediyor.

Kudüs'ün bir şehir olarak silüetine son müstesna do-kunuşları yapmış Osmanlıların burada karşılaştıkları problemleri çözme gayretleri, günümüzde Dünya Miras Listesi'ne dahil olan fonksiyon ve yapıların üretil-mesi ile sonuçlandı. Ruba Kasm'o'nun *16. Yüzyılda Ku-düs'te Osmanlı Kentsel Müdahaleleri* başlıklı makalesinde,

Kudüs'ün 16. yüzyılda Osmanlılaşması olarak ifade ettiği sürecin başarısı, "İslamî kimliğin emsalsiz bir şekilde" geliştirilmesi sırrında yatıyor. Osmanlıların Ortadoğu coğrafyasındaki diğer şehirler ile benzer biçimde ürettikleri hizmetlerin Kudüs'ün korunması vizyonunu canlandıran ve tarihsel dönemin geriye doğru izlenmesini sağlayan politikalara dayandığı görülmektedir. Öyle ki âdetâ Osmanlının, şehrin mekânsal kurgusuna saygı ile burayı beşeriyetin her ferdi için bir ziyaretgâh kılmak istedikleri dahi düşünülebilir. Yüz yıllık zaman kesitinden en önemli hizmetlerin şehir sakinlerinin ihtiyaçlarını merkeze alan sosyal müesseseler olarak üretilmiş olması da 16. yüzyıl mahalli idaresinin yaklaşım biçimini örnekleyen ipuçları sergilemektedir. Bu idarenin belirgin ölçüde değişimi ise, dünyanın diğer şehirleri ile eş zamanlı devrim niteliğindeki gelişmelerin olduğu 19. yüzyılda olacaktır. Kudüs şehri için bu yüzyıldan sonrası hem modern müesseselerin kenti yeniden kurgulayan doğasını var edecek hem de İslamî idarenin kaybı ve işgalin neticesinde ortaya çıkacak dönüşüm ve bozulma sürecini başlatacaktır. Lana Kudumovic'in *Kudüs, Eski Şehir: 19. Yüzyıldan Bu Yana Kent Dokusundaki Değişimler ve Günümüz Sorunları* başlıklı çalışmasında modernitenin etkin kurumlarının üretilmesinden günümüze kadar izlediği zaman dilimi, kentsel problemler olarak çok da gündeme gelmeyen geniş tesirli yıkım politikalarını da anlamaya imkân tanımaktadır. Bugün uluslararası düzeyde kentsel koruma gündeminin en hassas konulardan biri olan Kudüs'ün geleceği hususunda vurgulanan mekânsal kurgu, bu mukaddes şehrin kalbinde yer alan mübarek Mescid-i Aksa'nın geleceği ile doğrudan irtibatlıdır. Kudumovic'in araştırmasında da görüleceği üzere, bölünmüş ve tutarsız İsrail politikaları ile tahrip edilmiş bir Kudüs, geleceğe hiçbir mirasını bırak(a)mayacaktır. Çok çarpıcı bir biçimde modern şehir

planlama yaklaşımlarının insanlık adına verdiği en zor sınav yeri kuşkusuz Kudüs ve Filistin topraklarıdır. Bugün çok aktörlü, savunucu ya da katılımcı süreçlerin sözde tartışıldığı bir kentsel planlama yazını içerisinde bölünmüş ve hakları ellerinden alınmış, hiçbir siyasal ve sosyal güvenceye sahip olmayan Kudüs mahallelerinin yer alması dikkat çekici bir eksiklik. Askerî operasyonlar ile desteklenen işgalin kentsel müdahaleler ile şekillenen boyutunu kavramak açısından Kudumoviç'in çalışması öncü bir nitelik taşımaktadır.

Kudüs'teki çok boyutlu işgalin meşrulaştırılması ve sürdürülmesinde uluslararası hukuktaki boşluk ve düzenlemelerin önemli etkisi vardır. Hüseyin Önal söz konusu etkiyi incelediği *Uluslararası Hukuk ve İşgal Gerçeği Arasında Kudüs* başlıklı yazısında uluslararası hukuktaki uygulamaları ve bu uygulamalara zemin teşkil eden teorik dayanakları incelemiştir. Kudüs'in fiili işgalinin ardından imzalanan sözleşme ve antlaşmaların tarihsel olarak ve bütünlüklü bir analizini yapan Önal, Kudüs meselesinin uluslararası arenada hak temelli bir çözüme kavuşması için Filistinli siyasi gruplar ve müslümanlar için temel yol haritalarını sunmaktadır.

Hiç kuşkusuz Kudüs meselesi etrafında cereyan eden tartışmalar bu kitabın sınırlarını aşmaktadır. Zira Kudüs meselesi sadece bir coğrafyanın ya da milletin sorunu olmanın ötesinde, tarihî, sosyal, kültürel, iktisadî, ilmî ve beşerî yönleri ile küresel bir mesele hüviyetindedir. Bu kitabın Türkçe'deki Kudüs çalışmalarına bir katkı üreterek bahsi geçen araştırmalar için kaynak teşkil edeceğini düşünüyoruz. Bu vesile ile Kudüs'e dair çalışmaların Kudüs'te adaletin tesis edildiği günler için gelişerek derinleşmesini arzuluyoruz.

Teşekkür

Elinizdeki kitabın bir fikir olarak belirlediği süreçte, Türkiye’den yoğun kabileler hâlinde Kudüs seferleri yapılmaktaydı. Pek çok sivil toplum kuruluşu ve kanaat önderi, Kutsal Şehir Kudüs’e ziyaret çağrısında bulunuyor, Kudüs’ün geleceği için orayı ziyaret etmenin ve tanınmanın önemi üzerinde duruluyordu. İlmi Etüdler Derneği’nden yol arkadaşlarımızla birlikte bizler de bu çağrının büyüüne tutulduk; davete icabet ettik.

İşte bu çalışma; görselleri, marşları zihnimize ve kalbimize nakşetmiş bir şehri gördükten sonra, ne kadar da az şey biliyoruz sözleri ile döndüğümüz bereketli bir yolculuğun semeresi olarak vücut buldu. Bu konuda İLEM İhtisas bünyesinde düzenlediğimiz dizi seminerler, Kudüs ve Filistin Davası hakkında tazelenmesi ve üretilmesi gereken bilgi alanını doldurma teşebbüslerinin karşılıklı bularak 2017 yılının bahar dönemi boyunca devam eden önemli bir mecra oldu. “Gelin Kudüs’ü Konuşalım!” üst başlığı ile gerçekleşen dizi seminerler için uzman isimlerin kimler olabileceği konusunda başlangıçta yaşadığımız tereddütler kısa zamanda yerini kazandığımız Kudüs gönüllüsü geniş bir akademisyen, hoca, yazar ve öğrenci birlikteliğinde ülfete bıraktı. Akademinin ve sivil çalışma-

ların süregiden yoğunluklarının mutena bir aralığında Kudüs'e ayırabildiğimiz zamanı olabildiğince verimli hâle getiren bu seminerlere olan ilgi, yapılan konuşmaların makalelere dönüşmüş biçimde bir kitapta toplanması için bizi yüreklendirdi. Ve nihayet, her biri Kudüs etrafında özgün bir meseleyi ele alan yazılardan oluşan bu çalışma ortaya çıktı.

Kudüs seminerleri ve elinizdeki kitap, isimlerini sayamayacağımız kadar geniş bir çevrenin enerjisiyle vücut buldu. Bu çalışmanın işaret fişeğinin atılmasını sağlayan Kudüs seyahatinin kolaylaştırıcısı dostlarımıza ve bu fırsatı bize hatırlatan İLKE Derneği Mütevelli Heyeti Üyesi Hüseyin Akkuş'a samimi bir teşekkürü borç biliyoruz.

Kudüs'teki her adımımızı bir ribat şuuruna sevk eden değerli mihmandarımız, yorulma bilmeyen gerçek bir Kudüs sevdalısı Mehmet Esmer'e hayat ağacının bereketinde bir teşekkür yüklediğimizi ifade etmeliyiz. Hem Kudüs seyahatlerinde hem seminer programında bizimle birlikte olan, Türkiye'yi Kudüs ile buluşturmaya azmetmiş Burak Derneği'ne ve Kudüs'teki refikimiz Burak Derneği'nin değerli yöneticilerinden Recep Kara'ya hususi teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Kudüs seminerlerini planlarken doğrudan uzmanlık alanımıza girmeyen bir mecrada, akademik mihmandarlarımızın sayesinde çok kıymetli hocalarımızdan istifade etme şansı bulduk. Bu süreçte, sevgili dostumuz Abdullah Dilek bizler için âdeta anahtar oldu. Kapı açıldıktan sonra çok zengin bir dünya ile karşılaştık. Abdullah Dilek kardeşimiz başta olmak üzere seminer programını ve kitap içeriğinin oluşmasında bizlerden katkılarını esirgemeyen Cengiz Tomar ve İsmail Taşpınar hocalarımıza ve her birisi Kudüs ve Filistin davasının gönüllüsü olan Filistinli dostlarımızla tanışmamıza vesile olan Rahile Kızılkaya Yılmaz hocamıza minnettarız. Bu vesile ile seminer tek-

lifimizi büyük bir gönüllülük ve istekle kabul eden, ancak yazıları çeşitli sebeplerle kitapta yer alamayan kıymetli hocalarımız Weaam Baloum, Jazar Khalaf, Hamed Arefeh, Fuad Al Zubaide, Taha Kılınç ve Reha Ermumcu'ya minnettarız, kendilerine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz.

İLEM Toplum Çalışma Grubu bünyesinde gerçekleşen ve bir bahar dönemi süren seminer dizisinin başlığı, grup koordinatörü Lütfi Sunar'ın "Gelin Kudüs'ü konuşalım" teklifi ile üretildi. Lütfi hocamıza ve şahsında Toplum Çalışma Grubu'na bu ufku bizlere açtıkları için teşekkür ediyoruz. Seminerler için tasarladığı şık afişlerle bu çalışmanın daha nitelikli hale gelmesine katkıda bulunan kıymetli dostumuz Abdullah Sabit Tuna'ya, hemen her seminerde yanımızda olan İLEM Yönetim Kurulu Başkanı Süleyman Güder'e ve dernek mensupları Yusuf Sefa Selvi, Hüseyin Önal ve Ömer Faruk Uysal kardeşlerimize müteşekkirimiz.

Bir dönem boyunca gerçekleştirdiğimiz 11 seminerin bir kısmı maalesef kitapta yer alamadı. Kitaba dahil ettiğimiz yeni yazılarla bu kısımları ikame etmek suretiyle kitabı mümkün olduğunca bütüncül bir şekilde hazırlamaya gayret ettik. Bu süreçte seminlerlerin akabinde kitap için kaleme aldıkları yazılarına verdiğimiz geribildirimleri sabırla ve anlayışla karşılayıp yerine getiren tüm yazarlarımıza ayrı ayrı teşekkür ediyoruz.

Kitaptaki her biri çok kıymetli ve derinlikli katkılar ihtiva eden yazıların değerlendirilmesi ve daha nitelikli hâle gelmesi için bizlerden yardımlarını esirgemeyen Ali Osman Karaoğlu, Ahmet Köroğlu, Berdal Aral, Hamdi Çilingir ve Mustafa Güler'e katkı ve destekleri için çok teşekkür ederiz.

Dünden bugüne, çalışmalarımızın en müstesna yerini ayırmak istediğimi mübarek Kudüs Şehri için üretmeye çalıştığımız bu çabanın isimlerini unuttuğumuz bütün

destekçilerine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Bu mütevazı gayretin, Türkiye'deki Kudüs çalışmaları ağını kuvvetlendirme niyetinde olduğunun kabul edilmesini diliyoruz. Bu kitabın bizlere çok küçük yaşlardan itibaren Kudüs sevdasını aşıl原因 büyüklerimize ve hocalarımıza bir hediye ve sadakai cariye olmasını Rabbimizden niyaz ediyoruz. Duamız, Kudüs'te adaletin tesis edildiği bir barış ikliminde buluşmak ve gecikmeden bir Kudüs Kütüphanesi'nin teşekkül ettiğini görmektir. Mescid-i Aksa toprağını ve etrafını mübarek kılan Mevlamızın Mescid-i Aksa ve Kudüs etrafında yapılacak ilmi gayretlere de bereket bahşedeceğine olan inancımız tamdır.

Yunus Çolak-Latif Karagöz
Üsküdar, Aralık 2018